

Az udvarhelyi vár: a Székelytámadt vártól a Csonkavárig

A késő középkorban és a fejedelemség korában Udvarhely város, Udvarhelyszék és az egész székelység történelmének meghatározó eleme volt a kezdetben udvarhelyi várnak, később Székelytámadt várnak nevezett erődítmény, melyet lerombolása után, a XVIII. századtól Csonkavárként emlegettek. A székely történelem jelentős epizódjai kapcsolódnak az udvarhelyi várhoz, ugyanakkor a mezőváros életére is kihatott a vajdai, majd fejedelmi igazgatás alatt lévő vár és a hozzá tartozó uradalom. A Csonkavár ma is a városkép jellegzetes színtöltője.

A középkori település északi peremén, a Nagy-Küküllő és az abba torkolló Varga-patak által közrefogott enyhe kiemelkedésen álló épület-együttes jelentőségét növelik azok a feltételezések, melyek szerint területén római castrum állott, illetve alatta keresendők a városnak nevet adó kora Árpád-kori királyi curtis (udvarház, udvarhely) maradványai. A XIX. század végén a vár belső épületeinek helyén iskolát építettek, ezáltal a továbbiakban jelentős mértékben behatárolva a régészeti kutatások lehetőségeit és eredményességét. Így hát – írott források híján – a vár korai történetéről a továbbiakban is csak feltételezésekre hagyatkozhatunk.

Az udvarhelyi vár előzményeinek sorában dokumentált adatokkal rendelkezünk a középkori domonkos kolostorról, melyet – noha csak 1497-ben említik először – Orbán Balázs leírása és alaprajza késő román kori, kora gótikus egyházi épületként jelenít meg. A feltételezett kora Árpád-kori udvarház területén a késő Árpád-korban már

biztosan álló kolostorépület létrehozásában akár a királyi alapítás ténye is megkockáztatható.

A reformáció idejéig működő domonkos kolostor épülettömbjének négyszöge határozta meg a késő középkori és fejedelemség kori vár formáját. A XVI. század végén rövid ideig a jezsuiták, majd a következő század elején a ferencesek tevékenykedtek benne. Az 1620-as években készült várleltárakban még jól kirajzolódik a kolostorépület és -templom képe. A kolostort fokozatosan átalakítják a vár belső épületeivé, a templom egyik részében Bethlen Gábor idején református imatermet képeznek ki. (A kisebbségbe került udvarhelyi katolikusok az ígéretek ellenére nem kaptak bebocsátást a vártemplomba.)

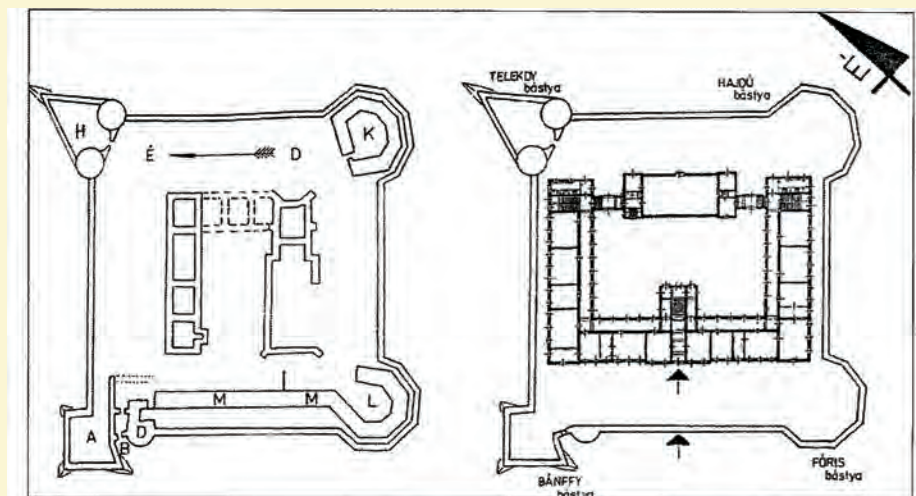
Udvarhelyi várról csak a XV. század végétől beszélhetünk. (Nem szükséges ehelyütt részletezni, hogy az 1301. évi említésű castrum Vduord-ról köztudott, hogy egy XIX. századi oklevél-hamisítvány szüleménye.) Báthori István erdélyi vajda és székely ispán 1492-ben – mint azt több oklevél is tanúsítja – várépítésbe kezdett Udvarhelyen. Az esemény mögött egy olyan székelyföldi váruradalom létrehozásának terve körvonalazódik, amely a székely ispán vármegyei területeken fekvő honor-birtokai mellett (radnai vár, Görgény vára, Királykő vára, Töröcsvár, Höltővény vára) az ispán hatalmát közvetlenül erősítette volna a székelység fölött. E várbirtok kialakításának szándékát jól jelzik a székelyek panaszlevelének részletei, pl., hogy a vajda székely falvakat foglaltatott le malmokkal, kaszálókkal

és más székely örökségekkel együtt. Hasonló jellegű építkezésre valamivel korábban – feltehetően szintén az erdélyi vajdaságot és székely ispánságot 1479-től betöltő Báthori István kezdeményezésére – Marosvásárhelyen is sor került, bár ekkor még nem történtek az udvarhelyihez hasonló jogsértések és kihágások. A két építkezés közötti hasonlóság főként abban rejlik, hogy mindkét esetben egy-egy kolostor megerősítéséről, várrá való átalakításáról volt szó. Nem kétséges, hogy a vajda mindkét esetben a török elleni védekezést is szem előtt tartotta, viszont a történetek távolabbi célok felé mutatnak. Kérdéses mindkét esetben a vajdai hatalom és az egyházi jog, kolostori élet összeférhetősége, lévén, hogy a külső erődítési munkálatokon kívül a kolostor mellett egy vajdai-ispáni rezidencia építése is megkezdődhetett. A székelyek azt is felpanaszolják, hogy a várban velük házakat tapasztattak, ahová székely embereket vittek és tartottak fogva, egy székely nemesnek a feleségét úgyszintén ide hurcolták. Mindezek a tényezők a várfalakon belüli világi épületek meglétét feltételezik. A kolostor feltehetően folyamatosan működött, hisz – mint fentebb utaltam rá – a XV. század végén írott forrás említi.

A székelység panaszának eredményeképpen II. Ulászló 1493. január 19-én elveszi a vajdaságot Báthori Istvántól és Losonczi Lászlóra, valamint Drágfi Bertalanra ruhazza át. A vajda által okozott sérelmek egyik sarokpontja éppen a várépítés ténye volt, és – mint hangsúlyozták – a székelység körében soha nem hallott dolog, hogy másvalaki várat építtessen körükben („in medio nostri Castellum erexit”). Az oklevélnek ez a passzusa vezetett annak a toposznak a kialakulásához, miszerint a székelység ne lett volna várépítő nép. Ezzel szemben itt pusztán arról van szó, hogy a székelység nem tűrte valamely külső hatalom (esetünkben a vajda) várépítését a Székelyföldön, mivel ez nem fért össze a terület és a székelység jogi természetével, akárcsak a többi jogsértés, amely a székelységet érte a várépítés kapcsán.

A vajdai építkezések konkrét elemeiről semmi biztosat nem tudunk. Az 1980-as években, illetve a 2002-ben folyt régészeti kutatások a keleti ágyú-

A vár Orbán Balázs alaprajzán és a mai állapot (Vofkori György nyomán)

*A Hajdú-ágyútorony és a Telegdy-bástya légi felvételen
A szerző felvétele*

torony alatt egy korábbi, ívelten húzódó falmaradványt hoztak napvilágra, mely a torony északkeleti oldalánál ma is látható. Az épületelem a Székelytámadt vár előtti építkezések (római castrum, királyi udvarház, középkori kolostor, középkori vár) közül jellege alapján leginkább a Báthori-féle várépítkezéshez köthető. Nem ismerjük pontosan a munkálatok kezdetének idejét, melyek az okleveles adatok alapján csupán 1492-ben kezdődhetek el, ennek ismeretében pedig megállapítható, hogy a kivitelezés csak kis mértékben valósult meg. E szempontból nem mellékes az a tény, hogy a XVI. század második felében és a XVII. század elején nem az egykori várat, hanem a kolostort jelölik meg mint a fejedelmi várépítkezés előzményét.

Az 1562. évi székely felkelést és annak kimenetelét nevében beszédesen kifejező Székelytámadt vár a XVI. század második felében a fejedelmi hatalom egyik legfőbb székelyföldi bástyája lett. Elére a fejedelemtől közvetlenül függő várkapitányt neveztek ki, aki familiárisai (várnagy, udvarbíró stb.) révén látta el katonai és igazgatási tevékenységét. A vár őrzése a közszékelyek soraiból toborzott gyalogpuskások (*pedites pixidarii*) vagy vörös darabontok feladata volt.

A felkelés után közvetlenül elkezdett munkálatok 1571-ben még tartottak, az udvarhelyi közszékelység ugyanis ekkor kötelezte magát arra, hogy évente három hétig szolgálja a vár építését.

A szabálytalan négyszög alakú vár a tornyok és bástyák kiugrásaival együtt kb. 105x120 m területet foglal el. Keleti és déli sarkánál egy-egy sokszögű, többszintes, ún. ágyútorony emelkedik. A keleti, a Hajdú-„bástya”, a vár legteljesebb formájában fennmaradt védműve szabálytalan nyolcszög alakú és három szintje van. Emeleteit gerendafödémek tartották, a várbelső felé néző oldala nyitott volt. Az 1620. évi leltár a tornyok tetőszerkezetének koszorúgerendáit is számba veszi, tehát ezek fedve voltak. A torony alsó szintjén három nagyméretű, falba mélyedő ágyúállás található, teherkiváltó árkádívékkel lezárva. A középső, keleti ágyúállásból hármastöré-

*A keleti ágyútorony délről
A szerző felvétele*

rendszer, míg a két szélsőből kettős lörések nyílnak. A kiugrasztott árkádívék fedezésére az első szinten sarkantyútagokat, illetve falszorost és 1 m vastag külső falat hoztak létre. A külső fal, amely feltehetőleg az egész várat övezte, eredetileg az első szint magasságáig emelkedhetett (a torony első szintjének sarkai nincsenek kváderrel kirakva). A második szinten hármastörések váltakoznak egyágú lörésekkel. A legfelső szint lörései feltehetően a második szintéhez hasonló szerkezetűek voltak.

Az udvarhelyi vár keleti és déli tornyai speciális megoldásúak. Míg a keleti torony két felső szintje egyértelműen egy ágyútorony képét mutatja, addig az alsó szint fedezékbe épített ágyúállásaival, földdel feltöltött falszorosával egy bástya jellemzőit hordozza magán. A védművek sajátos kiképzését funkcionális tényezők magyarázzák, a vár a keleti és déli oldalról volt a legsebezhetőbb, az oldalozás lehetősége mellett így módon lehetett növelni a tüzerőt. A történeti kutatásban időnként felbukkanó nézet szerint az udvarhelyi vár ágyútornyai a Báthori-féle építkezés idején készültek. Az ágyúvédművek magyarországi megjelenését és elterjedését elemző történeti, régészeti és művészettörténeti összehasonlító kutatások alapján azonban az állapítható meg, hogy az egységes építésű ágyútoronyokat a XVI. század közepe előtt nem emelheték. Az udvarhelyi vár komplex ágyútornyai páratlanok a térségben. Összetett védelmi jellemzőik és rendszerben való alkalmazásuk mögött egyértelműen az 1562-től datálható fejedelmi befolyás látható – meglátásom szerint az ágyútornyok a Székelytámadt vár legkorábbi védművei.

Az 1620. évi leltárból, G. M. Visconti és Orbán Balázs felméréseiből kiderül, hogy a déli ágyútorony és a vár bejárata között kettős fal húzódott boltozott kazamatával. Ennek folytatásában, egy félkör alakú torony és a nyugati bástya között nyílt a vár bejárata, kettős kapuval, előtte felvonóhíddal. Az 1629. évi leltár „felvonó-kaput”, a „várkapu előtt az híd végénél” „sarampó” kaput, a kapuközben tömlőcöt, valamint egy „drabant-házat” említ. Orbán Balázs leírása alapján a „külső kapun belől egy menedékesen felmenő hosszú folyosó (E) volt, melynek belső végét a második belső kapu (F) zárta el”. A régészeti kutatások 1982-ben az egykori kapubejárat belső oldalán az újkorban elfalazott

*A bejárat küszöbe és a kapuszerkezet rögzítő eleme felülnézetben
A szerző felvétele*

kapu helyét, a nyugati bástya oldalfalát, benne egy lőrést (?) hoztak napvilágra, hitelesítve Orbán Balázs felmérését. 2009-ben a vár bejárata előtt nyitott szelvényben sikerült feltárni a kapuszerkezet néhány eredeti elemét. 2,25 m relatív mélységben felszínre került a vár eredeti küszöbköve, előtte habarcsos járószinttel. Feltehetően erre a szintre támaszkodott a várárkon átívelő felvonható híd. A küszöböt képező fal irányba egy síkba esik a félkör alakú torony nyugati oldalában eredeti helyzetében lévő rögzítő kő vonalával, melynek segítségével a felvonható kaput vertikálisan működtették. A küszöbkő vonalának függőleges meghosszabbítása a nyugati bástya keleti oldalának falszövetén is kirajzolja az egykori kapuszerkezet lenyomatát. *A külső kapu eredetileg tehát egy függőlegesen felvonható szerkezet volt, egyik rögzítő köve a félkör alakú torony nyugati oldalán 3 m relatív magasságban, in situ helyzetben áll ma is. A boltozott kapubejárat legkisebb szélessége 1,60 m, eredeti magassága nem ismert.*

A bejárat melletti nyugati, szabálytalan rombusz formájú *Bánffy-bástya* az *ó-olaszbástyás rendszerű hadiépítészeti* eredménye. Az 1620. évi leltár adatai szerint a bástya három szintjét fáfödém választotta el egymástól, koszorúfáinak számbavétele pedig közvetve mutatja, hogy fedett volt. A jelentősen átalakított bástya északkeleti oldalának udvarszintjén ma egy nagyméretű ágyúlőrés

nyílása ismerhető fel. Az északi sarkon álló *Telegdy-bástya* előzménye négy-szögű volt, akárcsak a *Bánffy-bástya* („kettei négy szegre mutat”), és korábban is ez volt a legnagyobb a vár védművei közül. Az 1620. évi leltár a korábbi bástya külső kerületét 36 ölben (1 öl = 1,896 m) adja meg, előtte köpenyfallal („köz kőfal”), tehát a déli és keleti tornyokhoz hasonlóan itt is falszoros húzódtott. Az ágyútoronyok építésével párhuzamosan vagy ezt követően kezdtek el a *Bánffy- és Telegdy-bástyák* emelését. Míg az utóbbi elég egyértelműen *Telegdy Mihály* várkapitány-sága (1567–1570) alatt épülhetett, addig az előző *Bánffy Pál* (1564–1567) várkapitány vagy *Bánffy Farkas* nevéhez köthető, utóbbi 1583-ig töltötte be a tisztséget.

A vár történetének fordulópontja *Mihály vajda* rövid erdélyi uralma, melynek következménye 1599 őszén a várhegyi és udvarhelyi várak lerombolása lett, a Székelytámadt várat a csíkiak égették fel. Több korabeli tanúvallomás is megőrizte a pusztító eseményt. A romokban heverő udvarhelyi vár történetében változás 1621-ben következett be, ekkor *Kornis Ferenc*, Udvarhelyszék királybírája kapta meg zálogba a fejedelemségtől. Előtte, 1620 januárjában a várról leltár készült, mely a fejedelemség kori külső vár leírásának legfontosabb forrása (adatait a fentiekben gyakran idéztem). Egy 1623. évi forrásból megtudjuk, hogy *Kornis Ferenc* a várat „régire romlott és elpusztult állapotjából restauráltatta”, ez lényegében az északi bástya újraépítését és a vár belső épületeinek részleges átépítését jelenthette. Az új *Telegdy-bástya új-olasz rend-*

szerben épült, formája hegyesszög, melyet a kurtinák felőli oldalakon két félkör alakú füllél láttak el. A nyugati fül mellett ma egy nagyméretű, befalazott ágyúlőrés látható, a XIX. században módosított északkeleti várfal – *Visconti és Orbán Balázs* ábrázolásának megfelelően – egy ugyanilyen lőrést takar a délkeleti oldalon.

1629-ben és 1630-ban újabb inventáriumok készültek. Ezekből kiderül, hogy a vár hadászatiilag meglehetősen hiányosan volt felszerelve, pl. nincsen említés ágyúkról, viszont nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az utóbbi leltárakban alig esik szó a tornyokról és a bástyákról. 1620-ban a belső vár „város piaca felől való oldalában” volt a fegyvertár, később a kapu fölötti épületekből írnak össze fegyvereket. Az 1630. évi leltár szerint a félkör alakú toronyban puszkaport tároltak.

A leltárak és más XVII. századi források röviden utalnak a vár körüli vizesárokra, a vár palánkjára, illetve a vár hídjára, kapuszerkezetére. Egy 1644. évi összeírás részletesen megőrizte az udvarhelyi vár birtokait, a szolgálatára rendelt jobbágyokkal és különféle hasonvételekkel. Ismeretlen körülmények folytán *I. Rákóczi György* idejében a várat tűz érte. 1661 októberében a török bosszúhadjárat áldozata lett az udvarhelyi vár is, *Evlia Cselebi* török krónikás leírása szerint: „mikor ezért mi a várhoz érkezünk, azt elpusztulva találtuk”.

Az inventáriumok részletesen leírják az ún. belső vár épületelemeit, a *kolostorból átalakított palota* traktusait – ezek térbeliségükben ma már nem tanulmányozhatók, ugyanis az iskolaé-

Fénykép 1860-ból, a vár délről